

**ӘОЖ 373.1.013:37.033/.035**

**Карбаева Ш.Ш.**

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*

## **АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІНІҢ ДАМУЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕР**

### **Аңдатпа**

Мақалада Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешеніндегі инновациялық процестердің ерекшелігі қарастырылған, елдің агроөнеркәсіп кешенінің дамуына әсер етуші факторлар келтірілген, сонымен қатар ҚР аграрлы секторының инновациялық белсенділігін арттыру жолдары ұсынылады.

**Кілт сөздер:** агроөнеркәсіптік кешен, инновация, инновациялық процес, инновациялық даму, агробизнес, агроөнеркәсіптік кешендегі инновация, ауыл шаруашылығы, ауыл шаруашылығының жаңа инфрақұрылымы.

### **Кіріспе**

Агроөнеркәсіптік кешен «Агробизнес 2020» жаңа салалық бағдарламасында елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының басты басымдықтарының бірі ретінде ерекше орынға ие. Агроөнеркәсіптік кешен (АӨК) – қоғам үшін өмірлік маңызға ие өнім өндіретін Қазақстан экономикасының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Аграрлы саланың дамуы бүкіл экономикалық әлеуеттің жай-күйін, мемлекеттің азық-түліктік қауіпсіздік деңгейі мен қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық ахуалды шешуші дәрежеде анықтайды.

Агроөнеркәсіптік кешендегі инновация – ол жаңа технология, жаңа техника, өсімдіктің жаңа сорттары, малдың жаңа тұқымдары, жаңа тыңайтқыштар және өсімдіктер мен малды қорғап-сақтаудың жаңа құралдары, малды емдеу мен профилактикасының жаңа әдістері, өндірісті қаржыландыру мен несие берудің жаңа формаларын ұйымдастыру, маман кадрларды даярлау, қайта даярлықтан өткізу, біліктіліктерін арттыру және т.б. (Б.И.Шайтан). Бұл берілген анықтамаға талдау жасай келе, АӨК-гі инновация зерттеу нәтижелерін шаруашылық тәжірибесінде жүзеге асыру деп қорытындыланды. Инновация мен инновациялық процес өзара тығыз байланысты. Инновациялық процес жаңа идея алудан тұтынушының жаң немесе жетілдірілген өнімді пайдалануына дейінгі өндірісті ұйымдастыру мен басқарудың жаңа тәсілдері.

### **Зерттеу материалдары мен әдістері**

Агроөнеркәсіптік кешеннің инновациялық дамуы ауыл шаруашылығының, онымен өзара тығыз байланыстағы салалардың және АӨК-ң экономикалық механизмін жетілдіруді ұйымдастыруды, оны сапалы қайта құрылымдауды білдіреді. Ол ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу және неғұрлым кеңейтілген өндіріс технологияларын, техникалық дақылдар мен мал тұқымдарының жаңа жақсарған сорттарын, жаңа ауыл шаруашылығы машиналарын, прогрессивті экономикалық-ұйымдастыру үлгілерін, қазіргі ақпараттық технологияларды, т.б. жаңартуларды пайдалануды қамтиды.

Ел экономикасында ауыл шаруашылығының ролін оның құрылымы мен даму деңгейі көрсетеді. Ауыл шаруашылығы – агроөнеркәсіптік кешеннің маңызды буыны болып табылады, ол бүкіл халық шаруашылығында елеулі орынға ие. Оның көрсеткіші ретінде онда еңбек ететін экономикалық белсенді халықтың үлесі мен ауыл шаруашылығынан түсетін ішкі өнімінің үлес салмағы алынады. Ауыл шаруашылығының дамуы ел қауіпсіздігі факторларының бірі бола отырып, оны басқа елдерге тәуелділіктен сақтайды. Ауыл шаруашылығының жаңа инфрақұрылымы оны өндірістік ұйымдастыру-басқарудан: ауыл шаруашылығы техника мен мал шаруашылығы фермаларының жабдықтарын жөндеу және техникалық қызмет көрсету, материалдық техникалық жабдықтау, көліктік қызмет

көрсету, ауылдағы агрохимиялық және малдәрігерлік қызмет, егін шаруашылығы жұмыстарын жүргізу барысында түрлі қозғалмалы механикаландырылған топтармен жұмыс жүргізу, агроқұрылымдарға өндірістік қызмет көрсету және т.б. тұрады. Нарықтық экономика жағдайында ауыл шаруашылық өндірістік инфрақұрылымдық кәсіпорынның дамуының стратегиялық бағыттары а) нарыққа ену немесе қызметті толық жетілдіруді; ә) қызмет көрсету нарығын дамытуды; б) жаңа өнім түрлерін дайындауды қамтиды.

Еліміздің ауыл шаруашылығының негізгі бағыттарына мал шаруашылығынан: етті-жүнді қой шаруашылығы, етті және етті-сүтті ірі қара мал, түйе, жылқы және т.б.; өсімдік шаруашылығынан: дәнді дақылдар – бидай, күнбағыс, мақта, шашақты зығыр, мал азықтық дақылдар және жеміс-жидек, бау-бақша, т.б. жатады. Сондықтан ауыл шаруашылығы материалдық өндірістің негізгі саласы ретінде халықты азық-түлікпен, өнеркәсіп салаларын шикізатпен, сондай-ақ еңбекке жарамды тұрғындарды жұмыспен қамтамасыз етіп отырған қоғам өміріндегі маңызды орынды иеленеді [2].

Шаруашылық саласында агроөнеркәсіп экологиялық тиімділік, экономикалық мақсаттылық және әлеуметтік қажеттілікті қамтамасыз ету бағытында дамып келеді. Мұндағы агроөнеркәсіптің экологиялық тиімділік бағытында дамуы алдымен республиканың табиғи аймақтарының биоклиматтық потенциалын олардың экологиялық жүйе тараптарына, агроөнеркәсіптік кешен араласқан экожүйелердің барлық элементтерінің экологиялық қауіпсіздігіне экономикалық, құқықтық және техника-технологиялық кепілдік беретін жүйелер құрумен сипатталады. Ал экономикалық мақсаттылық алдымен өзін-өзі қамтамасыз етуімен, негізгі ауыл шаруашылық дақылдары егіс көлемі құрылымның әлемдік нарық сұраныстарына сәйкестендіру болып табылады.

Агроөнеркәсіптің әлеуметтік қажеттілікті қамтамасыз ету бағыты өсімдік және мал шаруашылығындағы жеке меншіктің пайда болуын есепке ала отырып, ауылды жерлердегі әлеуметтік инфрақұрылымды дамытумен сипатталады. Дегенмен, нарықтық қатынастардың дамуы ауыл шаруашылығында жұмыссыздық, кедейліктің пайда болуына, инфрақұрылымның бастапқы уақытта әлсіз болуына әкеліп отыр. Бұл үрдіс ауыл шаруашылығы жұмыскерлерін әлеуметтік қорғаудың және оларға әлеуметтік кепілдік берудің жаңа механизмдерін дайындауды қажет етіп отыр, ол үшін ауылшаруашылығы бәсекелестігіне жағдай жасау, шағын және орта кәсіпкерлікті көтермелеу үшін қаржы және банктік жүйе құру дұрыс жолға қойылуы тиіс.

Агроөнеркәсіп кешендерінің дамуына шаруашылықты жүргізудің нарықтық тәсілі, табиғат жағдайының қолайлығы мен табиғи ресурстардың көптігі, ғылым мен білім әлеуетінің жеткіліктілігі, ішкі азық-түлік нарығының ауқымдылығы, экологиялық тұрғыдан қауіпсіздігі мен табиғи азық-түлік өнімдер өндіру мүмкіндігі факторлары ықпал етеді [3].

### **Зерттеу нәтижелері мен талдау**

Шаруашылықты жүргізудің нарықтық тәсілінде агроөнеркәсіп салаларын үйлестіру, өндірісті түрлі табиғи-экономикалық аудандарда орналастыру, жергілікті табиғи-экономикалық жағдайларға бейімделген технологияларды қолдану, сақтандыру, несиелендіру, ауыл шаруашылығы өндірісінен тыс табыс көздерін іздестіру, сондай-ақ кешенге кіретін кәсіпорындар формаларының әртүрлігін, еңбекшілердің өндірісте, еңбек ұжымдарында мемлекеттік басқару үрдісіне жан-жақты қатысуына мүмкіндігін көрсетеді.

Еліміздің табиғат жағдайы мен табиғи ресурстары агроөнеркәсіп кешендерінің дамуында маңызды рөл атқарады. Мұндағы климаттық жағдай мен өсімдік өсіретін топырақ бетінің әр түрлілігі, температураның тиімді жиынтығы, ауыл шаруашылығының барлық дақылдарын, дәнді дақылдан бастап жүзім және мақта өсіруге дейін мүмкіндігі, жер аумағының көп бөлігі егіншілікпен айналысуға қолайлығы, жер аумағының топырақ бетінің ерекшелігі (қою қоңыр топырақ, қоңыр топырақ және ашық қоңыр топырақ, құба құмды топырақ, сұр топырақ және таулы сілтілі қара топырақты болып келуі) агроөнеркәсіп өндірісін дамытудың алғышарты болып табылады.

Агроөнеркәсіп кешендерінің дамуындағы ғылым мен білім әлеуетінің жеткіліктілігі факторы тікелей ғылыми-техникалық прогреспен байланысты. Ол ғылым мен техника жетіктістерін игеру арқылы кеңейтілген ұдайы өндірісті жүргізуге мүмкіндік беретін инновациялық процестерге негізделеді. Инновациялық процестерді игеру сапалы білім беру мен мамандар дайындауды жетілдіруді қажет етеді. Себебі, агроөнеркәсіп кешендерінің дамуындағы ғылым мен білім әлеуетін күшейтпейінше ауыл шаруашылығы өндірісіне озық үлгідегі, ресурс үнемдеуші технологияларды ендіру мүмкін емес. Ғылым мен білім әлеуетінің жеткіліктілігі инновацияға негізделген білім беруге, инновациялық инфрақұрылым жасауға, жаңаша ойлауға қабілетті кадрлар дайындауға, инновациялық ұжымдық мәдениет қалыптастыруға, білім мен ғылымды басқарудың заманауи жүйесін жасауға қол жеткізеді.

Ал ішкі азық-түлік нарығының ауқымдылығына келетін болсақ агроөнеркәсіп кешенін жаңарту үшін өндірілетін өнім сапасын жақсартып, көлемін арттыру арқылы экспорттық әлеуетті күшейту қажет. Бұған дәлел еліміздің сапалы ұн өндіруден әлемде алдыңғы орынды иеленуі. Болашақта агроөнеркәсіп кешенін Отанымыздың зор байлығының қайнар көзіне айналдыру үшін сапалы ет, сүт, шұжық, тері жүн өнімдерін экспорттауда көшбасшы болуға міндеттіміз. Елді азық-түлікпен қамтуға қатысты Елбасы «... бірінші кезекте Қазақстан халқы сапалы, дәмді және ағзаға пайдалы азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз етілуге тиісті», – екендігін айта келе, сапалы, қоспасыз тамақ халықтың денсаулығын нығайтып, жасын ұзартатын негізгі фактор екенін ерекше атап отыр. Бәсекеге қабілетті елдер агроөнеркәсіп кешенінің тиімділігін арттыру арқылы халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету, олардың денсаулығын жақсарту, генофондын күшейту мәселелеріне ерекше назар аударуда, яғни «Сапалы, зиянсыз тамақ – мықты денсаулықтың кепілі» деген қағида күн тәртібінен түскен емес. Осыған орай Қазақстанда тамақ өнімдерінің сапасы мен пайдасын тексеру мәселелерін шешу қарастырылуда.

Жоғарыда аталған агроөнеркәсіп кешендерінің дамуына ықпал етуші факторлардың ішінде аграрлық саланы экологиялық тұрғыдан қауіпсіздігін тұрақтандыру мен табиғи азық-түлік өнімдер өндіру мүмкіндігі факторының маңызы зор.

Аграрлық саланы экологиялық тұрғыдан қауіпсіздігін тұрақтандыру мен табиғи азық-түлік өнімдер өндіру мүмкіндігі ескере келе, Елбасы өзінің кезекті Жолдауында «Біз экологиялық баса назар аудара отырып, ұлттық бәсекеге қабілетті брендтер құруға тиіспіз. Нәтижесінде, мен агроөнеркәсіптік кешеннің алдына – экологиялық таза өндіріс саласындағы жаһандық ойыншы болу міндетін қоямын», – деген болатын [5]. Бұл ауқымды міндетті орындау барысында мемлекет қазіргі кездегі климаттың өзгеріске ұшырауы, ауыл шаруашылығы жерлерінің шөлге айналуы, қоршаған ортаны қорғау, азық-түлік қауіпсіздігі, ауызсудың азаюы мәселелеріне қатысты халықаралық бағдарламаларды (ИКАРДА, ГЭФ, ПРООН және т.б.) жүзеге асыруда.

Әлемнің дамыған елдерінде соңғы онжылдықта өндірісті қарқынды дамытумен қоса, экологиялық таза тағам өнімдерін тұтынуға бетбұрыс ерекше. Экологиялық таза өнім ретінде таза аумақта, ешбір минералдық тыңайтқыштар мен пестицидтерді қолданбай, басқа да техногендік әсерлерсіз өсірілген өнім танылады. Қазіргі уақытта әлемнің 32 елі экологиялық таза өнімге толық бекітілген стандарттарға ие. Әсіресе Еуропа елдерінде гендік модификацияланған организмсіз, ауыл шаруашылық және тағамдық қоспасыз өнімдерді қолдану дәстүрлі үрдіске айналған.

Сапалы және экологиялық таза өнім тұтынуға деген қызығушылық біздің елімізде де байқала бастады. Осыған орай елімізде аграрлық саладағы бәсекеге қабілетті брендтер құру үшін өнімнің экологиялықлығы бірінші кезекке шығып отыр. Бүгінгі таңда республикада экологиялық таза өнімдер тіркеміне енген өнімдерді шығаратын 40-қа жуық кәсіпорын бар. Солардың ішінде – «Алель Агро» АҚ, «Диқан» күріш компаниясы ЖШС, «Қарағанды сүт

комбинаты» ЖШС, «Ақнар ҚФ» ЖШС, «Сүт» ЖШС, «Алекс» ЖШС, «Ертіс бройлерлік құс фабрикасы» ЖШС т.б. жұртшылыққа кең танылған.

Табиғи азық-түлік өнімдер сапасы мен қауіпсіздігін тұрақты түрде қамтамасыз ету үшін әлемнің көптеген елдерінде НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Points) жүйесі пайдаланылады. НАССР жүйесі – өнімнің қауіпсіздігіне айтарлықтай әсер етуші қауіпті факторларды жүйелеу, біртұтастандыру, бағалау мен басқарудың тұжырымдамасы. НАССР жүйесі әлемдік тамақ индустриясында жетекші орын алады және азық-түлік тауарларын өндіруші кәсіпорындар өнімдерінің қауіпсіздігіне деген тұтынушылардың сенімділігін нығайтады. Себебі, бұл жүйе бойынша тамақ өнімдерін өндіру саласындағы қауіптіліктерді анықтау және оларды басқару немесе алдын алу тәсілдері ғылыми негізде жүзеге асырылады.

НАССР жүйесін нәтижелі енгізу технологиялық процестерді жетілдіру, құрал-жабдықтарды техникалық жаңарту, қауіпті фактордың пайда болу себептерін анықтау, қауіптілікті болдырмау және жою шараларын іске асыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ол тамақ өнімдерін өндіру, тасымалдау, сақтау кезеңдерінде қауіптілікті пайда болдырушы кездейсоқ жағдайлардың алдын алу, өнімнің жоғары сапасын қамтамасыз ету жүйесін нығайтады [6].

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы кәсіпорындарына НАССР жүйесін енгізу арқылы:

- тұтынушылардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін факторлардың алдын алу, оларды болдырмау немесе ең төменгі ұйғарымды деңгейден асырмау;
- тамақ өнімдерін өндіру, тасымалдау, сақтау және өткізу кезеңдерінде өнім қауіпсіздігінің тұрақтылығын қамтамасыз ету;
- технологиялық процестегі негізгі бақылау нүктелерін анықтай отырып технологиялық бақылаудың тиімді нұсқасы мен мониторинг жүйесін әзірлеу, қолданысқа енгізу сияқты нәтижелерге қол жеткізуге болады.

Қазақстан Республикасында НАССР ұстанымдарының негізінде тамақ өнімдерінің сапасын басқару бойынша сапа жүйесінің мемлекеттік стандарты ҚР СТ 1179-2003 қолданысқа енгізілген. Бұл жүйені екінші тілмен өнім қауіпсіздігінің технологиясы деп атайды.

Экологиялық таза өнім өндірісін дамытуға қатысты мақсатты шараны жүзеге асыру үшін елімізде құқықтық база құрылған, яғни, заңнамалар мен бекітілген стандарттар экологиялық нормалау саласында құқықтық базаны қалыптастырып отыр. Экологиялық таза өнім өндірісін дамытудың құқықтық базасы экологиялық кодекспен, экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамасымен, сондай-ақ тағам өнімдерінің қауіпсіздігі туралы заң және стандарттармен реттеледі. Елімізде тамақ өнімдерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі Қазақстан Республикасының «Тамақ өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігі туралы» (2004 ж.), «Тұтынушылардың құқығын қорғау туралы» (1992 ж.), «Техникалық реттеу туралы» (2004 ж.), т.б. заң актілерінде қарастырылған.

### **Қорытынды**

Қазақстанның агроөнеркәсіп кешендерінің дамуына ықпал етуші факторларға жасалған талдаулар білім-ғылым-өндірістің жүйелі жұмыс жасауын қамтамасыз етуді міндеттейді. Бұл міндеттерді жүзеге асыру аграрлық ғылымды ұйымдастырудың жаңа жүйесін құруды, іргелі және қолданбалы ғылым әдістерінің үйлесуіне негізделген кадрларды дайындауды, трансферт пен алдыңғы қатарлы әлемдік жетістіктерге бейімделуді, сонымен қатар экономикалық жағынан тиімді агроөнеркәсіп кешендерін дамытудың жаңғыртылған үлгісін жасауды талап етеді. Ол үшін аграрлық саланы дамытудың жаһандық мақсатын, өзара қарым-қатынасты жетілдіру қажеттігін жете түсінуіміз керек.

Еліміздің АӨК дамыту факторлары инновациялық дамуды құқықтық реттеуі және оған қатысушылардың құқығын қорғау; инновацияны игеру мен құруда тікелей және қосымша қолдау көрсетуді жүзеге асыру; дамудың басым бағыттарын анықтау; серкітестіктің тиімді формаларын дамыту; экономикалық-ұйымдастыру құрылымын қалыптастыру; АӨК-ң инновациялық іс-әрекетіне кадрлар дайындау; материалдық базасын жетілдіру; инновациялық салада халықаралық ынтымақтастық орнату сияқты инновациялық іс-әрекетті белсендіруге ықпал етеді.

### Әдебиеттер

1. *Шайтан Б.И.* Инновации в АПК и роль службы сельскохозяйственного консультирования //Инновационная деятельность в АПК: опыт и проблемы: материалы междунар. науч.-практ. конф. (13–14 января 2005 г.). – М., 2005. – С. 206-213.
2. *Белгібаев Қ.М.* Ауылшаруашылығы экономикасы. ЖОО студенттеріне арналған оқулық. – Алматы, 2002.
3. *Құбаев Қ.Е., Ихданов Ж.О., Кәрібай А.Ш.* Аграрлық сектор экономикасы мемлекеттік реттеу мәселелері. Оқу құралы. – Алматы: «Экономика», 1997 ж.
4. *Назарбаев Н.Ә.* «Қазақстан-2030» стратегиялық даму жоспары: ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 2010.
5. *Еснаев. С.С.* «Углубление аграрной реформы: проблемы, пути и механизм реализаций», КазГосИНТИ. – Алматы, 1995.
6. *Калиев Г.А.* Актуальные проблемы реформ АПК в Казахстане //Аграрная наука, 2006, №11-12.

Карбаева Ш.Ш.

### ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В РАЗВИТИИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

#### **Аннотация**

В статье рассмотрена специфика инновационных процессов в агропромышленном комплексе Казахстана, приводятся факторы, способствующие развитию агропромышленного комплекса страны, а также предлагаются пути повышения инновационной активности в аграрном секторе РК.

**Ключевые слова:** агропромышленный комплекс, инновация, инновационный процесс, инновационное развитие, агробизнес, инновация в агропромышленном комплексе, сельское хозяйство, новая инфраструктура сельского хозяйства.

Karbayeva Sh.

### INNOVATIVE PROCESSES IN THE DEVELOPMENT OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

#### **Annotation**

The article deals with the specifics of innovative processes in the agro-industrial complex of Kazakhstan, the factors contributing to the development of the agro-industrial complex of the country are given in the article, and it suggests ways to enhance innovation activity in the agricultural sector of Kazakhstan.

**Keywords:** agriculture, innovation, innovative process, innovative development, agribusiness, innovation in the agricultural sector, agriculture, the new infrastructure of the rural economy.